

Anna Strokowska

WIELKOPOLSKIE IZOLEKSY NA POGRANICZU Z MAZOWSZEM

Artykuł ten jest przyczynkiem do zagadnienia dyferencyjnego przedstawiania leksyki gwarowej. Jak powszechnie wiadomo, mimo dużego zainteresowania badaczy problematyką słownikowego zróżnicowania gwar polskich stan wiedzy w tym zakresie nie skłania do ujęć syntetycznych. Wynika to z wielu przyczyn. Najistotniejsze z nich wymienia i szczegółowiej oznacza Karol Dejna¹. Są nimi otwarty charakter zbioru, jakim jest słownictwo, jego znana podatność na zmiany warunkowane względami pozajęzykowymi i niejednolitość kryteriów orzadzenia materiału słownikowego. Tam też wysuwa autor ważny postulat badawczy, jakim jest potrzeba traktowania gwarowego materiału słownikowego jako podstawy wzajemnego różnicowania się gwar, a nie tylko w aspekcie jego stosunku do języka ogólnonarodowego. W ostatnim dziesięcioleciu coraz częściej ukazują się prace nastawione na takie właśnie badanie leksyki gwarowej, co pozostaje w związku z rozwojem geografii lingwistycznej. Szczególnie często ten nurt rozważań pojawia się w pracach dialektologów skupionych wokół *Atlasu gwar kaszubskich*². Leksyka gwarowa jest w nich nie tylko przedstawiana opozycyjnie, lecz także wykorzystywana jako dodatkowe kryterium podziału i

¹ K. Dejna, *Słownictwo gwarowe i słownictwo ludowe*, [w:] *Symbolae philologicae in honorem Witoldi Taszycki*, Kraków 1968, s. 49-54.

² H. Popowska-Taborska, *O pewnych specyficznych odrębnościach leksykalnych południowo-zachodniej Kaszubszczyzny*, "Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej" VII, 1961, s. 169-174; *t a ż*, *Z badań nad dawnymi i dzisiejszymi zasięgami terytorialnymi wyrazów*, "Język Polski" XLII, 1962, s. 280-286; *t a ż*, *Charakter i formę ekspansji nowego słownictwa na tereny Kaszub i dialektów sąsiednich*, "Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego" XV, 1970; *t a ż*, *Stanowisko dialektu tucholskiego w świetle leksyki*, "Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej" IX, 1963, s. 135-145; K. Handke, *Północnokaszubskie zasięgi leksykalne*, *tamże*,

ugrupowania gwar badanego obszaru, spełniające swoją rolę w wyniku zestawienia izoleks z zasięgami cech systemowych. Ujęcie to jest nowatorskie, gdyż w większości fundamentalnych opracowań, podejmujących temat ugrupowania gwar polskich, leksyka jest traktowana marginalnie lub w ogóle pomijana.

W tym artykule chciałabym przedstawić zasięgi niektórych wybranych wyrazów wielkopolskich w obrębie gwar, które ukształtowały się jako rezultat interferencji dialektu wielkopolskiego i mazowieckiego. Przedstawiona tu siatka punktów³ służyła mi jako podstawa do badań terenowych, których celem było przedstawienie stosunków językowych na styku dwu wielkich dialektów języka polskiego. W pracy⁴ interesowały mnie głównie cechy systemowe, a zwłaszcza te z nich, które mają wyraźne źródło w innowacjach wytworzonych przez każdy z dwu kontaktujących się na tym terenie dialektów. Nie jestem przygotowana do pełnego i wyczerpującego przedstawienia leksyki badanego obszaru. Jednakże każde badania terenowe przynoszą pewną ilość usystematyzowanych obserwacji słownikowych, które mogą być pomocne przy organizowaniu dalszych badań na podstawie specjalnie do tego celu przygotowanych kwestionariuszy. W odniesieniu do badanego obszaru obserwacje te mogą się okazać pożyteczne choćby z tego względu, że brak jest dotąd szczegółowszych opisów leksyki gwarowej z większości tego terenu. Zbiorcze mapy leksykalne *Małego atlasu gwar polskich*: 597 i 598, dotyczące zasięgów wyrazów zachodnio- i wschodniopolskich oraz ich znaczenia pokazują, że tylko nieliczne spośród kilkunastu uwzględnionych tam wyrazów wkraczają na badany teren. To samo da się powiedzieć o mapach 599, 600 ukazujących opozycję leksykalną między północą i południem. Ścisłej mówiąc, na badany teren wkraczają niektóre wyrazy (znaczenia) zachodnio- i północnopolskie, zaś wschodniopolskie i południowe pozostają poza jego zasięgiem. W tej sytuacji praca nad lokalizacją choćby tylko wybranych przykładów może się okazać pożyteczna. Przedmiotem tego opracowania są niektóre wyrazy, których wielkopolską genezę

VIII, 1969, s. 95-114; t a ż, *Z problematyki kaszubskich zasięgów leksykalnych*, tamże, IX, 1963, s. 109-123; E. R z e t e l s k a-F e l e s z k o, *Odrębność leksykalna gwar środkowokaszubskich*, tamże, VIII, 1969, s. 129-149.

³ Z siatki usunięto punkty 1-3, 7 i 10 ze względu na niekompletny materiał.

⁴ A. S t r o k o w s k a, *Pogranicze językowe wielkopolsko-mazowieckie*, Łódź 1978.

ujawnił jednoznacznie *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski*. Spośród bogatego materiału omówionego w tomie pierwszym tego dzieła wybrałam tylko te, które udało mi się zapisać we wszystkich punktach badanego obszaru. Eliminuję także ten materiał, przy którego interpretacji rodzą się wątpliwości dotyczące tożsamości zestawianych desygnatów.

W opisowym przedstawianiu materiału leksykalnego różnicującego badany obszar gwarowy stosuje się często klasyfikację wskazującą na stopień podzielności terenu z punktu widzenia występowania różnych nazw odnoszących się do tego samego desygnatu⁵, tj. mówi się o nazwach pokrywających cały teren, dalej o podziale dwudzielnym, trójdzielnym itd. W praktyce nie jest to takie proste. Należałoby sobie bowiem najpierw odpowiedzieć na szereg pytań szczegółowych, dotyczących:

1) traktowania wariantów tego samego wyrazu wykazujących utrwalony powszechnie, niesystemowy rozwój cech fonetycznych (typu: *paśta* : *paźda*, *agrest* : *aggrast* itd.); są to odmianki fonetyczne, lecz wiadomo, że petryfikacja cechy fonetycznej może odgrywać ważną rolę w geografii językowej, niekiedy większą niż pozorne bogactwo synonimów odnoszących się do desygnatów drobnych, niejako mało ważnych (por. np. na badanym terenie połączenie oski z pedałem kołowrotka - *piešek*, *suka*, *xyopok*, *xyopódek*, *pa-xxęk*, *parobek*, *żot*, *jaśu*, *pośmigo* bez wyraźnej geografii);

2) rozstrzygnięcia problemu derywatów słowotwórczych utworzonych od tej samej podstawy. Każda osobna struktura morfemów, której przysługuje określone znaczenie, jest osobnym wyrazem, można się jednak zastanawiać, czy problem ewentualnych zasięgów gwarowych nie zarysuje się jaśniej, jeśli potraktujemy je łącznie. W poszczególnych opracowaniach stosuje się w obu wypadkach rozwiązanie doraźne. W tym artykule staram się uwzględnić każdy typ zróżnicowania, w uzasadnionych wypadkach jednak grupuję derywaty od tych samych podstaw. Interesuje mnie zwłaszcza podział dwudzielny, tj. opozycja Wielkopolska - Mazowsze, ale zwracam też uwagę na inne powiązania gwarowe.

Materiał był konfrontowany z *Małym atlasem gwar polskich*, *Atlasem gwar mazowieckich*, *Atlasem gwarowym województwa kieleckiego* K. Dej-

⁵ Por. np. J. B a s a r a, *Typy leksykalnych podziałów gwar cieszyńskich po stronie czeskiej*. *Słownictwo gwarowe a kultura*, Wrocław 1975.

ny 1 - przede wszystkim - *Atlasem języka i kultury ludowej Wielkopolski*. Przedstawiam go w układzie rzeczowym nawiązującym do AJKW.

1. Nazwa naczynia klepkowego do zarabiania ciasta nie wykazuje zróżnicowania leksykalnego. Na całym obszarze występuje *dzieża*, co zgodne jest z danymi AJKW 5, pokazującymi taki właśnie stan w Wielkopolsce wschodniej. Natomiast sufiksalna formacja *dzieżka* (typowa dla Wielkopolski) na większości badanego obszaru może wystąpić jedynie jako deminutywum. Mazowieckie wsi na prawym brzegu Wisły: 17, 20, 21, 27, 28, 31 znają wyraz *żyśka* (*żiska*) jako nazwę zupełnie innego desygnatu, tj. glinianego naczynia na mleko. Nie wchodzi ona w obręb wsi dobrzyńskich. Można by więc mówić o zgodności z izoglosą mazurzenia i ubezdźwięcznienia w typie *posetem*.

2. Naczynie drążone w drewnie do wyrabiania ciasta na chleb. Wielkopolski typ *kopanka* (z twardą spółgłoską) objął punkty: 4, 8, 11, 12, 18, 25, 29, 32, 33, 36, 39, 40, 43, 47. Mazowieckie *kopuńka*: 5, 6, 9, 13, 14, 17, 19, 20-23, 26-28, 30, 31, 35, 37, 38, 41, 42, 44, 45, 48. W punkcie 15 obie formy. Izoglosa jest bardzo wyrazista, nie towarzyszy jej jednak żadna cecha systemowa. Można jedynie powiedzieć, że mazowiecka postać tego wyrazu objęła także gwary lubawskie i łowickie oraz wkracza szeroko w dobrzyńskie i łączyckie. Formacja *kopuń*, na *kopani* (pojedyncze przykłady znane z Wielkopolski wschodniej) wystąpiła jednostkowo w punktach 34 i 46, poza tym jako dodatkowa nazwa szczególnie dużego desygnatu *kopuń veľzno* w punkcie 36. Zapisano też obocznie *duzo kopana* 40 i *duzo kopana* 45. Południowopolska i wschodniomazowiecka *niecka* (MAGP 101, DAGK 262) wystąpiła raz pod Sochaczewem jako forma oboczna: *necka* 42.

3. Nazwa pieca chlebowego. Typowo wielkopolskie zestawienie *pieca ohlebowy*, *ohlebny* nie występuje na badanym obszarze. Charakterystyczny dla wschodniej Wielkopolski (AJKW 7) *piec od (do) ohleba* obejmuje cały badany obszar lewobrzeżny oraz na prawym brzegu Wisły punkty: 23, 24, 26, 27, 28, 30, 31, 35. Na północ od tej linii występuje mazowiecki wyraz *piśkarnik*, por. AGM I, 36. Nie pokrywa się to z zasięgiem żadnej cechy systemowej.

4. Nazwa spodu komory ogniowej pieca chlebowego. Wielkopolskie *tło* (AJKW 12) ma wąski zasięg występowania (punkty: 25, 29, 32, 33, 36, 39 oraz 40, 43, 46), charakterystyczny dla pogra-

nicza Kujaw i sąsiednich wsi łączących, nawiązujących niektórymi elementami systemu do tamtego zespołu (ślady braku upodobnienia postępowego pod względem dźwięczności, grupa *ɲk* na granicy morfologicznej, uproszczenie grupy w *tuś - taś* itd.). Reszta obszaru ma trzon (por. DAGK 767). Niesystemowy rozwój grupy *oN* w: 34 *đān tero đān*, 42 *đān*, 45 *tān tera vīnny tān* związany jest chyba z unikaniem *a* pochylonego.

5. Nazwa sklepienia pieca chlebowego. Typowe dla Wielkopolski (AJKW 13) *podniebienie* obejmuje większość terenu. Na północnym wschodzie wyodrębnia się zwarty obszar formacji *podniebie*, obejmujący punkty: 5, 6, 9, 13, 17, 20, 21. W części zbiega się on z wyrazistą granicą językową między gwarami chełmińsko-dobrzyńskimi a lubawskimi, ale brak cech uzasadniających przebieg izoleksy w obrębie wsi mazowieckich. W punkcie 14 znany z Mazur i Pomorza *uelbunek* (wieś językowo mazurska). Na południu terenu, w punktach 42, 45, 46, pojawia się trzykrotnie *sklepienie*, co nawiązuje głównie do Polski południowej, por. DAGK 709, gdzie nazwy *sklepienie* i *podniebienie* nie wykazują wyraźnej geografii.

6. Wiecheć słomy na kiju do czyszczenia pieca chlebowego. Brak różnicowania leksykalnego. Na całym obszarze nazwa *puńetko*. Jedynie w punkcie 14 zanotowałam przegłos *et ≧ ot* w tym wyrazie.

7. Na całym obszarze występuje też nazwa *bochenek*. Grupę *aN* zanotowano w punktach: 8, 11, 15, 18, 22, 30, tj. we wsiach zachowujących (w różnym stopniu) systemową zmianę *eN ≧ aN*.

8. Miąższ chleba nosi na całym obszarze nazwę *ośrodek*, rzadziej *środek* (bez wyrazistego różnicowania geograficznego). Brak spotykanych w Wielkopolsce form w rodzaju żeńskim i nijakim. W gwarach łączących i łowickich to zresztą niemożliwe, gdyż *ośrutka* lub *ośrutko* oznacza jadalne wnętrze zwierzęce. Wielkopolski kontynuant grupy *śrz* ($\leq$ **sr*) tj. *ś*, *ośrodek* zanotowałam w punktach 39, 43, 47, a nawet 48 (łowickie).

9. Nazwy wypieku z resztek ciasta chlebowego są dość znacznie różnicowane, jednak materiał nie zawsze jest jednoznaczny. Wielkopolski typ *kukiełka* zanotowano tylko w punktach: 6, 11, 13, 15. W punkcie 14 *kukla*. Wyraźnie mazowiecki charakter ma *vyxopżin* 21 // *vyxopżunek* 20, 24, 27, 28, 35, 45, 49, grupujący się na wschodzie badanego obszaru. Znany z Wielkopolski południowej (AJKW 21) i Małopolski (DAGK 661) *potpyomyk* zapisałam tylko raz w

punkcie 43. Jednostkowa jest też nazwa *vyrvas* 46 i *powycki* 21 (jako oboczna). Większość obszaru, tj. wsi: 4, 9, 12, 16, 29, 32, 33, 36, 38, 41, 42, 44, 48, 49, zna wyraz *vyškrobek* lub */vy/škropki*. Jest to jednak przede wszystkim nazwa resztek surowego ciasta, np. pozostawionego do następnego pieczenia, por. *vis-kropki: rešta s koputki, to te vičeri, co f kisak kyadany* 9, *to, co se zostaŋe na drugi raz* 32, *často zosťavone* 42 itp. Nazwa ta może się ewentualnie przenosić na wypiek. Materiał ten jednak nie nadaje się do mapowania.

10. Początkowy lub końcowy kawałek chleba z bochenka. Badany teren zdominowany jest przez wyraz *przylepka*, który zajmuje w gwarach znaczne obszary, zarówno na Mazowszu, jak i w północno-wschodniej Małopolsce, por. DAGK 648. Mimo to występowanie wielkopolskiego *kromka* w tym znaczeniu (AJKW 24) odnaleziono w kilkunastu punktach na prawym brzegu Wisły, tj. 4-6, 8, 9, 11-13, 15-19, 30. Z reguły był to już wyraz nie używany, por. *křomka tera pšilepka, křomka s davnošči* itp.

11. *Glon(ek)* - wyraz i znaczenie. Zgodnie z AJKW 29 w większości punktów lewobrzeżnych (pogranicze Kujaw i łęczyckie) wyraz ten nie występuje. Zanotowano go natomiast w punktach: 5, 6, 9, 11-15, 17-21, 24, 27, 28, 30, 31, 34, 35, 38, 42, 45, 49 w znaczeniu 'kromka, środkowy kawałek chleba, ukrojony przez cały bochen', tylko w punkcie 49 'mała kromka', co kontynuuje stan znany z Mazowsza i gwar kieleckich DAGK 574. Forma *glań* tylko raz jako oboczna w punkcie 11.

12. Nie pokrywa się to z zasięgami wyrazu *skipka* w znaczeniu 'pół kromki', por. *skipka s davnošči pŕy glŕnka* 9, *glań cacyki, skipka taki rŕzek* 11, 13, 14, *skipka kavaluntek* 16, 17, *glunek dookoya* - *skipka maľusko* 18, 20, *pŕy glunecka* 24, *skipka maľo* 25, 28, 29, *poľofka glunka* 30, 31, *skipka maľo* 33, *glunek - kavoyek, a skipka meľba* 35, też w 35-46, 48, tylko w 49 w znaczeniu 'cała kromka', por. DAGK 575.

13. *Drożdża*. Bardzo wyrazista izoglosa rysuje się w związku z występowaniem starej, znanej z Wielkopolski, nazwy *mŕoŕe*. Wyraz ten nie jest dziś używany. Znają go jednak we wsiach: 4-6, 8, 9, 11-13, 15, 18, 19, 22, 24, 25, 27, 29, 32, 33, 34, 36, 38, 39, 40, 41, 43, 46. Poza zasięgiem tej izoglosy pozostają punkty wschodnie, tj. mazowieckie i łowickie. W punktach 44 i 47 nie zapisałam wyrazu. W punktach 26 i 23 [chleb] *na kfa-se gurovcy*, a więc brak pierwotnie desygnatu.

14. Nazwa maślnicy z tłuczkiem. Typ *kierzenka* na całym obszarze. Tylko w punkcie 14 *pótermazeka*, por. MAGP 115. Rozwój grupy *eN* nie zawsze systemowy. Cały prawy brzeg Wisły bez gwar nowszych ma *-anka*: 4, 8, 11, 12, 15-24, 26-28, 30, 31, 35. Jest to zapewne wyrównanie do formacji sufiksalnych typu *kijanka*.

15. Nazwa tłuczka w maśnicy. Z reguły występuje jedna nazwa dla obu części, tj. *kija* i *krążka*. Wielkopolski *tłuczek* pokrywa większość terenu. Mazowiecki *krząsek* (MAGP 116) występuje w punktach: 17, 20, 21, 27, 28, 31, 35, tj. we wsiach mazurzących na prawym brzegu Wisły. W punkcie 14 rozróżnienie *czuinek* i *krząsek*, w 24 - *tłudek* i *krządek*.

16. Pokrywa maślnicy. Charakterystyczny dla Wielkopolski wschodniej (AJKW 34) zwarty obszar występowania derywatów od wyrazu *wiersch* rozciąga się na cały badany teren. Wszędzie też formant *-enek*. Na samym południu, w punktach: 45, 47, 48 prefigowane formy *świeżynek* łączące się z obszarem wykazany przez DAGK 778.

17. Drewniana tuleja nasadzona na kij maślnicy. Na całym obszarze przeważa typ *podchlebnik*, znany ze wschodu Wielkopolski (AJKW 35). Inne formanty przyrostkowe tylko wyjątkowo i bez określonej geografii, por. *potxlibjēc* 5, *potxlebjęc* 34, (*pšy*)*potxliboš* 39, *potxlibek* 46 (jako oboczna). Natomiast formacje prefigowane *przy-podchlebnik* (*-asz*) zanotowano na pograniczu Kujaw i w sąsiednich wsiach łęczyckich: 25, 29, 32, 39, 40, co nawiązuje do zwartego obszaru występowania tego typu w Wielkopolsce.

18. Nazwa daszka nad paleniskiem pieca do gotowania. Ze względu na zanik desygnatu występują braki w materiale. Notowany w rejonie środkowego biegu Warty (AJKW 48) typ *baba* tylko w punktach 36, 40, 47. Natomiast znany z Wielkopolski północnej, środkowej i wschodniej *kaptur* w punktach: 4-6, 9-13, 15, 16, 18, 19, 26, 41, 43, 44, 46, 48, *kapturek* - 29. W punktach: 14, 17, 21, 28, 30, 33-35, 38, 42, 49 - *kapa*.

19. Drewniany przyrząd do rozmieszania płynu. AJKW 61 poświadcza występowanie nazwy *koziełek* na zwartym obszarze, którego zachodnia granica przekracza Prosnę i Wartę. W moim materiale cechuje ona punkty lewobrzeżne: 25, 29, 32, 36, 37, 39, 40, 43, 44, 46, 47, 48. Grupa *soł* w punktach 39 i 46 (gdzie też hiperpoprawny *kożarek*). W pozostałych wsiach brak wyrazu, a najczęściej też desygnatu (podobnie DAGK 599 na pograniczu z Mazowszem).

20. Drewniana łyżka do mieszania w garnku. Tak jak w Wielkopolsce wschodnio-północnej AJKW 62 na całym obszarze nazwa *wa-rząchew* f. z systemowo rozwiniętą samogłoską nosową. W DAGK 205 *ważoxef* tylko raz koło Skierniewic, reszta obszaru *ważexa*.

21. Sito z dużymi otworami do przesiewania zboża. W Wielkopolsce (AJKW 69) główną nazwą jest *rszeszoto*. Na południowym wschodzie występuje nazwa *przetak*. W moim materiale *żesżoto* w punktach 4, 5, 9 (ale tylko do grochu *pšešivaha*), 12, 13, 16, 18, 23, 30 a także 32 i 33 *pšetak* - te starsze luźne mubili *żesżoto* do zboża, 36 *pšetog* albo *zesżoto*. Obie też w 20, 24, 26. Wyłącznie *przetak* w punktach: 6, 14, 17, 21, 27, 28, 31, 34, 35, 37, 49.

22. Otok sita. Brak mapy w AJKW pozwala przypuszczać, że desygnat ten nie jest wyróżniony osobną nazwą. Zgadza się to z moim materiałem, w którym wszystkie wsi chełmińsko-dobrzyńskie i lubawskie nie znają nazwy tego desygnału. Reszta obszaru ma tu rozmaicie ukształtowane derywaty od rdzenia *żub-*, por. *żubek*: 14, 17, 20, 21, 28, na lewym brzegu Wisły *żubie*: 32-34, 36, 38, 39, 40, 41, 44, *żubo*: 42, 49, *żubiako*: 43, 46, 47, 48. Zgodne to jest z danymi DAGK 633 i AGM.

23. Drugie śniadanie. Przeważa na całym obszarze nazwa *pod-obładek*, charakterystyczna dla Wielkopolski wschodniej - AJKW 109. Zwarty obszar derywatów od wyrazu *dziesiąta* notowany przez to źródło na Kujawach poszerzyć można o badane punkty: 8, 11, 15, 19, 22 (Chełmińsko-Dobrzyńskie) *dziesiątka* i 25, 29, 32 *pod-dziesiąta*. Derywaty od wyrazu *śniadanie* notowałam albo we wsiach mazowieckich *potśńodonek*: 27, 35, 37, 41 albo obocznie do *pod-obładek* w rozrzuconych punktach terenu, por. *potśńadanko* 16, *potśńadunek* 24, *potśńedonek* 44, *potśńodonek* 48, *potśńadanie* 26.

Przedstawiony materiał stanowi tylko bardzo niewielką część słownictwa gwarowego badanego terenu, dającego się przedstawić w sposób opozycyjny. Zbiór ten byłby większy, gdyby udało się zgromadzić pełny materiał do takich choćby wielkopolskich wyrazów, jak znane z AJKW *czeluścia*, *pogrzebto*, *pajda*, *sądek*, *waska*, *fli-tka*, *szaflik*, *młosta*, *żurak* lub *żurownik*, (*po-*, *u-*)*skromnić*, *nawarka*, *szelka*, *kwaśna*, *chabanina* i innych, które notowałam na badanym obszarze, nie mam jednak dokładnych danych o ich zasięgach. Obfitego materiału dostarczyłoby słownictwo z innych zakresów. Nawet jednak ten cząstkowy materiał pokazuje, że w obrębie leksyki interferencja dialektu wielkopolskiego i mazowieckiego daje się

śledzić w nie mniejszym stopniu niż w zakresie systemu. Oparta na danych historii osadnictwa i udowodniona już od strony systemowo-gramatycznej teza o wielkopolskim podłożu gwar chełmińsko-dobrzyńskich znajduje szereg argumentów dodatkowych w postaci leksyki tego obszaru, w większości wspólnej z gwarami północno-wschodniej Wielkopolski. W gwarach lubawskich, powstałych w wyniku późnego zasiedlenia obszarów pierwotnie nie zamieszkanym przez przemieszaną ludność z Ziemi Chełmińsko-Dobrzyńskiej i Mazowsza, związki z leksyką wielkopolską są mniejsze. Nie dziwi to jednak, gdyż także w zakresie systemu gramatycznego gwary te wykazują dzisiaj przewagę cech mazowieckich.

Interesujące jest, że także i na lewym brzegu Wisły słownictwo wielkopolskie jest obficie prezentowane, por. *kopanka*, *tło*, *podniebienie*, *ośodek*, *młodzie*, *wierzchynek*, *przypodchlebnik*, *baba/kaptur*, *poddniesiśta*, *rzeszoto* i inne. Zasięgi wyrazów i form wyrazowych południowopolskich tylko w niewielkim zakresie wkraczają na badany teren, co widoczne jest zwłaszcza w zestawieniu z DAGK. Stanowiąc to może ważny przyczynek do ciągle niejednoznacznego zagadnienia genezy gwar łączyckich. Potwierdza też moje wcześniejsze wnioski, że w gwarach łączyckich na północ od Łodzi występowanie cech systemowych małopolskich jest ograniczone głównie do tych, które są wspólne dla dialektu małopolskiego i wielkopolskiego.

Izoleksy przedstawionych wyżej wyrazów mogą nie być pierwotne. Obserwuje się bowiem współcześnie cofanie się słownictwa wielkopolskiego pod naporem mazowizmów. Wyrazy takie, jak *kukiełka*, *młodzie*, *rzeszoto*, *kromka* czy nie przedstawiona tutaj *młosta* 'garnek na mleko', z reguły opatrywano komentarzami: *te młodzi de śmiejom*. Średnie, a tym bardziej młode pokolenie już ich nie używa, często nie zna. W niektórych wypadkach utrwalaniu słownictwa mazowieckiego sprzyja język literacki, por. choćby *piekarnik*, *kromka* - *przylepka*. Osobnym zagadnieniem jest zanikanie leksyki wielkopolskiej w związku z zanikiem desygnatu.

Rozpatrywanie przydatności zasięgów cech leksykalnych do zagadnienia ugrupowania gwar badanego terenu na podstawie tak małej próby materiałowej jest, moim zdaniem, przedwczesne. Niezbędne byłoby zanalizowanie większego zasobu leksykalnego, niewykluczone bowiem, że ujawniłyby się wtedy pęki izoglos wyznaczające obszary o szczególnie wyrazistym nasyceniu leksyką wielkopolską.

O zasięgach przedstawionych wyżej wyrazów można na razie powiedzieć, co następuje. Tylko w wyjątkowych wypadkach widoczna jest ich wyraźna zbieżność z izoglosami cech systemowych. Większość wykazuje niezależne układy terytorialne, których jednak w żadnym razie nie można uważać za przypadkowe. Na prawym brzegu Wisły ekspansja systemowych cech mazowieckich (np. asynchroniczna wymowa wargowych miękkich, przejście $y \geq i$, wycofywanie o pochodzącego z a pochylonego i inne) w głąb Ziemi Chełmińsko-Dorzyńskiej także nie zawsze wykazuje zasięgi zbieżne. Na lewym brzegu Wisły z kolei mamy z jednej strony do czynienia z szerzeniem się systemowych cech mazowieckich na gwary łęczyckie, z drugiej zaś szereg cech wielkopolskich wkroczyło na gwary lewobrzeżnego Mazowsza, jak chociażby rozłożona wymowa nosówki tylnej, której granica opiera się na Wiśle. To samo zjawisko obserwujemy w leksyce, niestety na razie niewystarczająco zbadanej.

ROZWIĄZANIE SKRÓTÓW

- AGM - Atlas gwar mazowieckich, t. 1-2, Wrocław 1971-1973.
 AJKW - Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski, t. 1, Wrocław 1979.
 DACK - K. D e j n a, Atlas gwarowy województwa kieleckiego, t. 1-6, Łódź 1962-1968.
 MAGP - Mały atlas gwar polskich, t. 1-13, Wrocław 1957-1970.

Uniwersytet Łódzki

Anna Strokowska

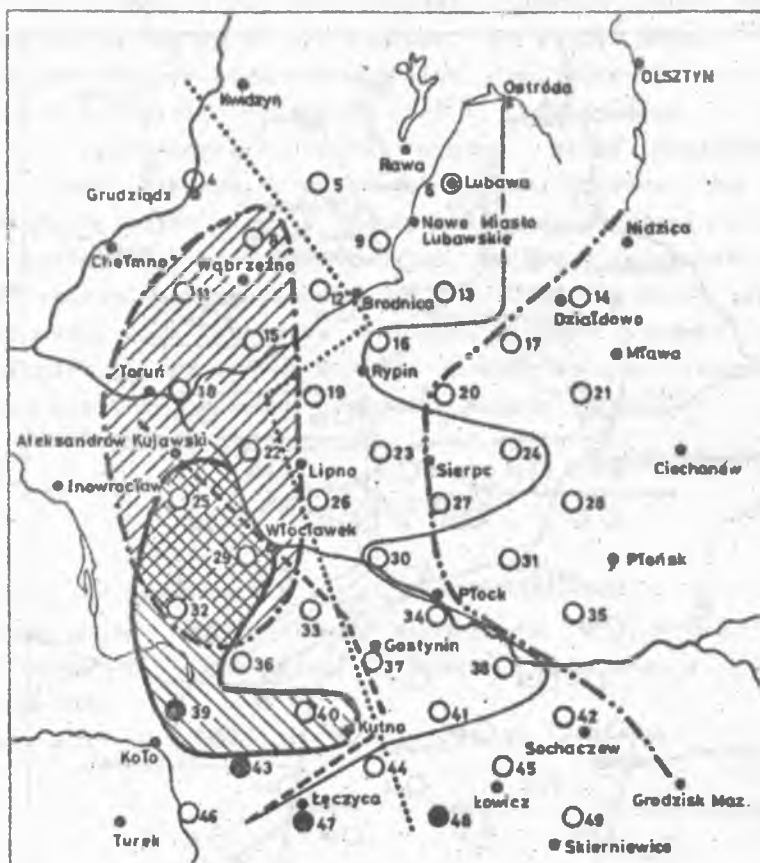
THE GREAT-POLISH ISOLEXIC LINES ON THE FRONTIER WITH MAZOWSZE

The paper is a contribution to the issue of differential presentation of dialectal vocabularies. The author discusses the extents of selected Great-Polish words in dialects which have been formed as a result of interference of the Great-Polish and Mazovian dialects.

- południowa granica wyrazu *piekarnik*
- - - - - zachodnio-południowa granica wyrazu *podniebie*
- zasięg wyrazu *dzieżka* 'gliniany garnek na mleko'
- - - - - zasięg wyrazu *wychopień(iek)*
- zachodnia granica wyrazu *glonek*

Mapa I

- ośrodek
- zasięg formacji przy-pochlebnik
- - - - - zasięg derywatów od wyrazu dziesięta
- wschodnia granica wyrazu tło
- . - . - . wschodnia granica wyrazu kopanka
- wschodnia granica wyrazu młodzie
- - - - - wschodnia granica wyrazu tłuczek

Mapa II

WYKAZ MIEJSCOWOŚCI ZAZNACZONYCH NA MAPACH I-II

1-3 -, 4 - Białachowo, 5 - Krotoszyny, 6 - Samplawa, 7 -, 8 - Myśliwiec, 9 - Lipowiec, 10 -, 11 - Ostrowo, 12 - Wrocki 13 - Zdroje, 14 - Kisiny, 15 - Skępak, 16 - Kretki, 17 - Niechłonin, 18 - Zawały, 19 - Zbójno, 20 - Jonno, 21 - Kowalewko, 22 - Osówka, 23 - Wólka (pow. lipnowski), 24 - Jaworowo, 25 - Bądkowo, 26 - Nasięgniewo, 27 - Rogienice, 28 - Dobrsko, 29 - Pikutkowo, 30 - Wielka Turza, 31 - Staroźreby, 32 - Topólka, 33 - Rakutowo, 34 - Górki, 35 - Główny, 36 - Rybno, 37 - Swoboda, 38 - Wólka (pow. gostyński), 39 - Bielice, 40 - Nowe, 41 - Chochotów, 42 - Dębsk, 43 - Borucice, 44 - Górki Pęcławskie, 45 - Łaguszew, 46 - Spicymierz, 47 - Motlew, 48 - Domianiewice, 49 - Bolumin